

Janusz Nawrot

Gaza w staroegipskich źródłach historycznych

Łódzkie Studia Teologiczne 5, 101-112

1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ NAWROT

GAZA W STAROEGIPSKICH ŹRÓDŁACH HISTORYCZNYCH

WPROWADZENIE

Nie ma wątpliwości co do roli strefy Gazy we współczesnej polityce. Jako teren ciągłych starć między Palestyńczykami a Żydami pojawia się jej nazwa nader często. Pretensje to jednej, to drugiej strony do kontrolowania jej są mniej lub bardziej uzasadnione historycznie, politycznie czy militarnie. Nic w tym dziwnego, skoro od najdawniejszych czasów możliwość zdobycia skrawka ziemi tego pasa nadmorskiego decydowała o potędze całych imperiów. Nie o historię, rzecz jasna chodzi w dzisiejszych spekulacjach polityków na temat autonomii strefy Gazy. Tymczasem to właśnie historia maluje oblicze współczesności tak bardzo, że jak zresztą w każdym przypadku, bez niej staje się niemożliwe zrozumienie obecnej konfiguracji polityczno-społecznej tego niewielkiego skrawka ziemi Bliskiego Wschodu. Historia tego regionu sięga tymczasem kilka tysiącleci w głąb dziejów, jako że teren od dawna nadawał się do zamieszkania oraz rozwoju kultury rolniczej, z czasem także miejskiej¹. Fakt, że strefa Gazy pozostaje zamieszкана od swego początku aż do dzisiaj, podczas gdy wiele starożytnych miast i twierdz upadło bezpowrotnie, świadczy o walorach całego rejonu, o który zaiste warto się bić. Kilka niezwykle przychylnych okoliczności spowodowało, że teren ten zamieszkiwano od najdawniejszych czasów: nizinny teren pasa nadmorskiego², w łagodnym i ciepłym klimacie śródziemnomorskim, o dość znacznych opadach rocznych, co pozwalało zarówno na odnoszenie korzyści z lasów, jak i kultywację ziemi³. Najważniejsze tymczasem znaczenie dla życia miasta

¹ Biblia w Rdz 10, 19 wymienia Gazę jako punkt graniczny posiadłości Kanaanitów w towarzystwie miast wzmiankowanych później za czasów Patriarchów: Sodomy, Gomory, Admy i Sebojim, przez co zaznacza zarówno ważność samego miejsca, jak i jego starożytność.

² Starożytna Gaza leży zaledwie 8 km od wybrzeża, w południowym zakończeniu nizin nadmorskich, por. *Atlas de la Bible*, Sator, Cergy-Pontoise 1986, s. 10.

³ Mimo że zapewne z powodu gorącego klimatu brak jest stałych ciągów wodnych. Strumienie wydaje się, że mają charakter tymczasowy, coś w rodzaju *wadi* na pustyniach arabskich (1 Krl 17, 7; Hi 24, 19; J 11, 20). Już od starożytności notuje się istnienie takiego strumienia w okolicach Gazy o zupełnie zbliżonej nazwie: Ghazzeł, por. tamże, s. 12–16.

miał fakt, że Gaza stała się ważnym węzłem szlaków handlowych łączących imperium faraonów z państwami Bliskiego i Dalekiego Wschodu oraz Północy⁴. Toteż cały region stał się szybko łakomym kąskiem dla wielkich ówczesnego świata. Być może z tego samego powodu istnieje ona do dzisiaj, choć nie ma już z oczywistych względów tak wielkiego znaczenia.

Mimo dość sporej faktografii piśmienniczej na temat Gazy trudno jest dziś ustalić jej historię. Nie jest to zresztą cel główny niniejszego artykułu. Ograniczymy się jedynie do przedstawienia wyników badań przeprowadzonych w paryskich zbiorach bibliotecznych Institut Catholique, uchodzących w swym dziale dokumentacyjno-archeologicznym za jedno z najbogatszych w Europie. Inskrypcje egipskie, stanowiące przedmiot badań są na tyle liczne, pochodzą przy tym z różnych okresów jego istnienia, że przekonują z łatwością czytelnika o wadze, jaką Imperium przykładało do panowania nad terenem Gazy.

Jeśli chodzi o wpływ Imperium Egipskiego na Palestynę, to datuje się on już od najdawniejszych czasów jego potęgi militarnej. Znane jako zabytek literatury XX w. p.n.e. *Opowiadanie Egipcjanina Sinuhe*⁵ ukazuje według listy podanych miejscowości rozciągłość władzy Imperium na zachodnią Palestynę, Fenicję aż do Byblos i Syrii środkowej, mimo że Gaza ściśle nie jest tu wymieniona⁶.

1. TUTMOZIS III

Zapisy z czasów Tutmozisa III uchodzą do dziś za najstarsze ze znanych źródeł pisanych na ten temat⁷. Faraon ów panował w latach 1500–1450 p.n.e. (XVIII dynastia), przedsięwziął liczne wyprawy wojenne w celu zabezpieczenia granic Imperium oraz nowych zdobyczy terytorialnych⁸, tak że za jego władztwa Egipt osiągnął szczyt swej potęgi militarnej owego czasu. W odnalezionych annałach faraona, wygrawerowanych na murach świątyni w Karnaku na cześć zwycięstwa pod egidą boga Amona-Re, liczących w sumie 223 linie, chodzi o pierwszą z 17 przeprowadzonych kampanii przeciw rewolcie podbitych księstw Azji Mniejszej

⁴ Por. *The Lion Encyclopedia of the Bible*, Inter-Varsity Press Leicester 1985, s. 261.

⁵ Por. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (ANET), by J. Pritchard, New Jersey 1950, s. 418–422.

⁶ Chodzi zapewne o okres XII dynastii panującej w latach 1991–1786 p.n.e. jako okres prosperity i złotego wieku kultury egipskiej, por. J. Bright, *A History of Israel*, London 1968, s. 47–48, a także W. Harrington, *Nouvelle introduction a la Bible*, Seuil, Paris 1971, s. 174.

⁷ W odnalezionych tekstach przekleństw egipskich przypuszczalnie z okresu między 1900 a 1800 przed Chr., znajdujących się w sekcji azjatyckiej muzeum w Berlinie czy Brukseli, nie ma jeszcze wzmianki o księciu Gazy, jako więźniu pojmanym przez wojska faraona, por. J. Briand, M.-J., Seux, *Textes du Proche-Orient Ancien et histoire d'Israel*, s. 30–36.

⁸ Por. W. Harrington, dz. cyt., s. 175.

zagrożających wschodnim terenom Egiptu, rozciągającym się już za Synajem⁹. Kampania miała miejsce w roku 1468 p.n.e. Faraon założył wtedy obóz jako bazę wypadową w celu spenetrowania Palestyny i rozpoczęcia operacji militarnych przeciw Syrii¹⁰. Operacja skierowana była ściśle przeciw koalicji założonej przez Syrię pod dowództwem króla Kadesz¹¹. Zanim doszło do walnej bitwy pod Megiddo, pisarz zanotował:

*W roku 23, pierwszego miesiąca, trzeciej pary na czwarty dzień, dzień świętej koronacji króla, przybył on do miasta, które władca zdobył, do Gazy*¹².

Tymczasem pobyt władcy w Gazie musiał być tylko jednodniowy, ponieważ:

*W roku 23, pierwszego miesiąca, trzeciej pory, piątego dnia opuścił (władca) to miejsce w mocy, sile i triumfie, by zadać klęskę temu nędznemu wrogowi, by rozciągnąć granice Egiptu zgodnie z wolą jego ojca, Amona-Re, [który rozkazał], by je zdobył*¹³.

Nic dziwnego, że na długi okres Gaza stała się centrum administracji egipskiej na cały Kanaan. Była bowiem świetnym punktem wypadowym na cały okoliczny teren, a w dalszej perspektywie stanowiła bramę do wielkich obszarów Azji Zachodniej. Tymczasem miejsce to nie wydawało się stabilnym terenem, jak wykazuje kolejny tekststela, znaleziony w świątyni grzebalnej w zachodnich Tebach, z czasów Tutmozisa IV (1421–1413 p.n.e.):

⁹ Tekst ten znalazł się na murach świątyni prawdopodobnie na podstawie notatek niejako Tane-niego, oficjała królewskiego, którego grobowiec znajdujący się w zachodniej części Teb zawiera niniejsze inskrypcje, por. J. H. Breasted, *Iancient Records of Egypt*, t. 3, par. 392, University of Chicago Press, Chicago 1906; także A. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford 1960, s. 189.

¹⁰ Por. P. Colbi, *Histoire tourmentee d'une ville tourmentee: Gaza*, [w:] *La Terre Sainte*, Jerusalem 1990, s. 187–191.

¹¹ Imię króla nieznane, lecz chodzi zapewne o koalicję ok. 320 królów miast-państw, podtrzymwaną przez wrogie od dawna Egipcjomu księstwo Mitanni. Wojna trwała ok. 20 lat, na którą złożyło się 17 wypraw faraona do Azji. Dzięki nim hegemonia Egiptu została rozciągnięta aż do granic Eufratu, przekroczonego nawet podczas 8 wyprawy, por. C. Lalouette, *L'Empire des Ramses*, Paris 1985, s. 50–72. Zajęcie Megiddo przez faraona zanotowane w inskrypcji świątyni w Karnaku, por. J. Briand, M.-J. Seux, dz. cyt., s. 44–47.

¹² Zob. J. H. Breasted, dz. cyt., t. 3, par. 417. Zdobycie miasta nastąpiło chyba 25 kwietnia 1468 r. która to data stanowi rocznicę koronacji faraona, por. ANET, 235. Odnotowano przy tym pierwszą znaną pisownię egipską nazwy miasta: h 3 r w. Cały kraj Kanaan został zajęty w trakcie od 1 do 4 wyprawy Tutmozisa III, przy czym Fenicja stała się bazą wypadową wojsk przeciw Azji. W trakcie wypraw 5–8 władca sprawił sobie stałe punkty – porty na wybrzeżu Kanaanu, by odtąd przeprowiać armię morzem, por. C. Lalouette, dz. cyt., s. 52–59.

¹³ Zob. tamże, par. 418.

*Zajęcie fortyfikacji w mieście Chepru-Re z Syryjczykami, złapanymi przez Jego Wysokość w mieście Gaza*¹⁴.

Wyraźnie uwidacznia się tu stała próba penetracji przygranicznych obszarów Imperium przez te czy inne grupy wrogów dążących do osłabienia potęgi faraonów. Z drugiej strony, wymowa tekstu jednoznacznie świadczy o stałych zabiegach dowódców wojsk egipskich, by nie tylko podbijać nowe terytoria, lecz także umacniać wpływy kraju na ziemiach ważnych, zwłaszcza ze strategicznego punktu widzenia, a Gaza niewątpliwie nim była.

2. AMENHOTEP II

Panował w latach 1441–1421 p.n.e. Z jego czasów zachowała się grupa listów pisanych w różnych sprawach, najczęściej administracyjno-militarnych. List 6, nieznanego autorstwa¹⁵ kieruje się do władcy Taanach¹⁶.

*Do Rewassy, to mówi Amenofis:
Niech Baal strzeże twego życia [...],
Ponadto w garnizonie jest dziewięciu z twoich sług
a ty nie przybyłeś do mnie i nie wysłałeś twego brata!
I byłem jeszcze w mieście Gaza (Ha-za-ti)
a ty nie przyszedłeś do mnie.*

Autor listu zarzuca niewątpliwie swemu adresatowi, którego status wasala jasno ujawnia się z treści listu, zaniedbanie wydania swych żołnierzy garnizonowi w Gazie oraz nieprzybycie do miasta w celu zapłacenia należnej kontrybucji. Do zarzutów dołącza się także wyszczególnienie nieprzysłania „brata”, czyli ko-

¹⁴ Por. ANET, 248, choć możliwa jest także interpretacja napisu jako *Gezer*, miasta kananej-skiego, wymienianego w czasach Sędziów, por. W. Harrington, dz. cyt., s. 189; R. de Vaux, *Les institutions de l'Ancien Testament*, Cerf. Paris 1961–1963, t. 1, s. 48, 50, 147, 178; t. 2, s. 34–38.

¹⁵ Chodzi być może o nieznanego bliżej gubernatora Nubii, bardziej z czasów Tutmozisa IV, wg J. Albright, *A Prince of Taanach in the fifteenth Century BC*, BASOR, 1944, 94, s. 12–27. Instytucja gubernatorów znana była już od czasów Tutmozisa III, co oznaczało względną autonomię podbitych ziem, a ograniczało się praktycznie do ściągania podatków w naturze na rzecz Imperium, por. C. Lalouette, dz. cyt., s. 53. Nie jest wykluczone tymczasem, że autorem jest sam faraon Amenhotep II, którego drugie imię brzmi właśnie Amenofis, por. A. Malamat, *Campaigns of Amenhotep II and Thutmose IV, Seria Hierosolymitana* 8, Jerusalem 1961, s. 218–231.

¹⁶ Miasto leżało ok. 8 km na pd.-wsch. od Megiddo. Razem z nim, poprzez dolinę Jizreel stanowiło bramę wjazdową na obszary Syrii. Stąd zrozumiałe wydaje się zainteresowanie Egiptu oboma miastami. Po raz pierwszy Taanach pojawia się już w pismach Tutmozisa II. Według annałów faraona tutaj właśnie kończy się droga, która wiodła jego wojska na bitwę pod Megiddo. W jednym ze znalezionych tu listów jest mowa o komisarzu/gubernatorze egipskim o imieniu Amunhatpe, przybyłym do Rewassy, władcy Taanach, por. *Lexicon der Agyptologie*, Wiesbaden 1986, VI, kol. 462, co skłaniałoby ku tezie, że faraon nie był autorem listu.

gość z lokalnej arystokracji. Książę Taanach nie zadał sobie nawet trudu osobistego odwiedzenia Gazy w czasie, gdy sam faraon w niej przebywał. Jakkolwiek by nie podejść do treści pisma, ukazuje ono jasno znaczenie miasta w dominacji egipskiej nad Kanaanem, zwłaszcza jako centrum wypadowego podczas wielu kampanii militarnych wojsk faraona, co zupełnie podporządkowuje jego charakter tymże misjom wojskowym, czynią je nawet jednym wielkim obozem wojsk faraona.

3. AMENHOTEP IV

Jeden z największych „rewolucjonistów” w historii starożytnego Imperium Egipskiego w dziedzinie religii kraju, panował w latach 1377–1358 p.n.e. Jego decyzje dotyczące zniesienia wszelkiego kultu politeistycznego i próby skłonienia narodu do wyznawania jedyne bóstwa Atona, bóstwa tarczy słonecznej, doprowadziły w konsekwencji do otwartego konfliktu z kastą kapłanów, zwłaszcza z Teb oraz wielkich scysji wewnętrznych w państwie, a tym samym osłabienia go zwłaszcza w dziedzinie militarnej na rzecz imperium Hetytów¹⁷. Odnalezione podczas wykopalisk w Tell-el-Amarna tabliczki ukazują m.in. korespondencję dyplomatyczną faraona z prowincjami nadgranicznymi i informują o stanie obronności państwa:

Jeśli zaś chodzi o Jeruzalem, jeśli ten kraj należy do króla, dla czego król nie interesuje się nim, jak [interesuje się] Hazatu?¹⁸ [...] Garnizon, który wysłałeś pod dowództwem Haji, syna Mijare, przejął go Addaja i umieścił w swej rezydencji w Hazatu, a następnie wysłał dwudziestu ludzi do Egiptu. Niech król, mój pan wie, że nie ma już garnizonu królewskiego ze mną. Dlatego – niech żyje król – Pu'uru, jego urzędnik irpu, opuścił mnie; jest teraz w Hazatu¹⁹.

„Niech król, mój pan, zapyta swego zarządcy czy strzegę bramy miasta Azzatu i bramy miasta Japu, gdzie maszerują łucznicy króla, mego pana, ja idę wraz z nimi”²⁰.

Oba wyrazy: *Hazatu* i *Azzatu* podane w tekście listów sugerują niewątpliwie egipską nazwę Gazy. Region miasta, mimo wewnętrznych problemów państwa, miał także za czasów faraona znaczenie strategiczne dla Imperium, dlatego nawet

¹⁷ Por. W. Harrington, dz. cyt., s. 175. Szczegóły konfliktu podane m.in. w pozycji A. Barucq, *Hymnes et prieres de l'Egypte Ancienne*, Cerf, Paris 1980; H. Kees, *Die religiose Krise der Amarnazeit*, [w:] *Der Götterglaube im Alten Aegypten*, MVAG 45, Leipzig 1941, s. 366–367. Polski czytelnik zna zapewne powieściową wersję wydarzeń znaną z dzieła B. Prusa, *Faraon*.

¹⁸ List 289, tekst za W. Moran, *Les lettres d'El-Amarna*, Cerf, Paris 1987, s. 517–518.

¹⁹ Dalszy ciąg listu podany za J. Briend, M.-J. Seux, dz. cyt., s. 58.

²⁰ List 296, tamże, s. 526.

wtedy przykładano się do jego utrzymania, choć z drugiej strony, można zauważyć, że wschodnia część dziedzictwa faraonów nie powiększyła się w tym okresie. Przeciwnie, dostrzec można stałą walkę o choćby utrzymanie zdobytych przez poprzedników ziem.

Według pierwszego tekstu region Gazy znajdował się jeszcze w sferze ścisłej kontroli wojsk faraona, podczas gdy znacznie mniejszą uwagę poświęcono nie tak przecież odległej Jerozolimie, znajdującej się tymczasem na wschód od wielkich szlaków zaopatrzeniowych armii imperialnej. List ma charakter frontowy, co oznacza, że teren walk wojsk państwa przebiegał wtedy niedaleko od Gazy. Informuje on króla o spisku jego wrogów i sugeruje wysłanie dodatkowych garnizonów do miast wschodnich prowincji Egiptu.

W drugim tekście nieznany bliżej urzędnik czy też nadzorca wojskowy odpowiada, zapewne na zarzuty, co do swej domniemanej niedbałości w służbie w Gazie. Zarzuty te mogą stanowić echo ogólnego, odczuwalnego rozprężenia dyscypliny w armii w czasie wyniszczającego konfliktu faraona z kapłanami, choć może i także prób niemieszania jej w politykę i zapewnienia ciągłości obronnej państwa.

4. SETI I

Fundator XIX dynastii, panujący w latach 1315–1301 p.n.e. odzyskał suwerenność Egiptu nad Palestyną, utraconą na krótko po okresie słabości wywołanej konfliktem między Amenhotepem IV a kapłanami z Teb. Kontynuował sukcesy swego poprzednika, Horemheba (1350–1315 p.n.e.), ostatniego z XVIII dynastii²¹. W piśmie faraon zdaje relację ze swej walki przeciw nieznanemu bliżej ludowi Szosu²²:

²¹ Por. W. Harrington, dz. cyt., s. 176–178.

²² Chodzi zapewne o lud żyjący w żyznych, bogatych w wodę regionach na pd.-zach. krańcach Palestyny. Lud niezdyscyplinowany i niebezpieczny dla Egiptu przybyły być może z Transjordanii i usiłujący przedrzeć się do Egiptu via pustynia Negeb, por. J. H. Breasted, dz. cyt., t. 3, par. 87–88. Ten pierwszy dokument dotyczący Szosu z okresu XIX dynastii jest ważny z 3 powodów: wskazówek topograficznych, inskrypcji oraz scen w nim zawartych. Toponimią reliefu jest seria studni, między którymi najbardziej wysuniętą na zachód jest Sileh, a ostatnią na wschód chyba Rafia. Największe napisy na reliefie są dowodem ważności Szosu w tym czasie. Spotkanie z nimi Setiego I jest istotą kampanii, która doprowadziła go do Bet-szan. Szosu żyli wokół miast regionu „karu”, por. F. Giveon, *Les Beduins Shosu dans les documents egyptiens*, Leiden 1971, s. 59; także R. O. Faulkner, *The wars of Sethos I*, „Journal of the Egyptian Archeology”, (JEA), 1947, 33, s. 34–39. Według dalszych informacji zajęli oni 23 warownie faraona w Palestynie, co spowodowało kampanię w 1312 p.n.e. Rozbito wtedy koalicję księstw Hatti, Amorytów i Aramu, zdobyto Bet-szan, Hamat i Janoam oraz podporządkowano Liban, por. C. Lalouette, dz. cyt., s. 90–91, a także A. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, s. 253.

W roku Men-maat-re, króla Górnego i Dolnego Egiptu zniszczenie uczynione mieczem tegoż faraona [...]. Pomiędzy zwycięzonymi kraju Szosu, poczynszy od fortecy Sziloah aż do miasta Kanaan” (dmy P¹-k¹-n⁽ⁿ⁾).

Relief Setiego I na murze świątyni w Karnaku utożsamia według kontekstu nazwę „Kanaan” z Gazą, która była także wówczas centrum administracji egipskiej na cały kraj Kanaan²³. Rola miasta znacznie wzrosła już od czasów panowania Amenhotepa IV, kiedy ze zwykłego punktu wypadowego wojsk egipskich została Gaza poddana bezpośrednio stolicy w Tell-el-Amarna²⁴.

5. RAMZES II

Jeden z największych władców starożytnego Egiptu panował długo, w latach 1301–1234 p.n.e. Od 1295 r. prowadził serię wypraw do Azji przeciw koalicji księstw Hatti, Syrii, Azji Mniejszej i być może Myken. Ostatecznie w 1288 p.n.e. zwyciężył wrogów i zajął na stałe Kanaan z Aszkelonem i miastami galilejskimi. Szczególna aktywność militarna faraona w Fenicji datuje się od 1286 p.n.e. Od jego czasu nazwa „Kanaan” na oznaczenie Gazy zmienia prawdopodobnie swe brzmienie na „miasto Ramzesa w Kanaanie”²⁵, choć niczego pewnego nie można na ten temat powiedzieć. Zmiana nazwy miasta może stanowić jakiś argument za ciągłym wzrostem znaczenia Gazy dla pogranicza Imperium lub też za decyzją bezpośredniego podporządkowania sobie miasta.

²³ Por. R. Giveon, *Les Bedouins Shosu et les documents égyptiens*, s. 57. Na wewnętrznych ścianach świątyni Amona w Soleb, w Nubii, z epoki Amenhotepa III (1408–1372) pojawiają się toponimia azjatyckie, wśród których, w kolumnie VI, AZ znajduje się ogólna nazwa *knn* na oznaczenie Palestyny lub jej części. W kilku jednak przypadkach chodzi wyraźnie o Gazę, jako centrum administracyjne kraju, por. R. Giveon, *Toponymes ouest-asiatiques a Soleb*, „Vetus Testamentum”, (VT), 1964, 14, s. 247.

²⁴ Por. J. H. Breasted, dz. cyt., par. 88. Znaczenie Gazy jako centrum administracyjno-militarnego wydatnie wzrosło na skutek drugiej kampanii Setiego I w latach 1309–1308 p.n.e., kiedy to zwyciężono Kadesz, ufortyfikowano porty wybrzeża filistyńskiego i ustalono wschodnią granicę imperium na Oroncie, por. C. Lalouette, dz. cyt., s. 94.

²⁵ Por. *Lexicon der Agyptologie*, kol. 382. Prawdopodobnie od 1288 r. p.n.e. faraon zajął z grubsza Kanaan wraz z jego ówczesnym najważniejszym Aszkelonem oraz miasta galilejskie i libańskie. W czasie powrotu do stolicy podporządkował sobie jeszcze Edom i Moab, por. A. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs...*, s. 124.

5. MERENPTAH

Sukcesor wielkiego Ramzesa II, panujący w latach 1234–1225 jest ostatnim przedstawicielem XIX dynastii, znany archeologom przede wszystkim ze słynnej steli, która w 5 roku jego panowania opisuje jedną z kampanii militarnych w Palestynie, a na której po raz pierwszy ukazuje się nazwa *Izrael* jako pobitych przez faraona nieprzyjaciół Imperium²⁶.

*Książęta padli na twarz wołając: Litości!
Nikt nie podnosi swej głowy spośród Dziewięciu Łuczników
Zniszczone jest Tehem, Hatti jest spacyfikowane,
splądrowany jest Kanaan (P¹-k¹-n¹-n¹) z całym zlem,
zmięciony jest Szkelon, zajęty Gezer,
Janoam wzięty, jak gdyby nie istniał,
Izrael jest zniszczony, jego nasienia nie ma²⁷,
Hurru stał się wdową dla Egiptu!*

Stela owa rzuca dobre światło na problem identyfikacji nazwy „Kanaan” z Gazą. Właśnie „Kanaan” jest na niej wzmiankowany przed kolejnymi miastami filistyńskimi: Szkelonem, Gezer i Janoam. Można zatem nazwę tę uważać za miasto, suponując porządek wymieniania od południa ku północy. Daje to umiejscowienie miasta na południe od Aszkelonu, terytorium, na którym aż do granicy egipskiej Gaza jest miastem zdecydowanie najważniejszym.

Odnaleziony także z czasów faraona dziennik oficera frontowego wspomina o korespondencji wojskowej w armii egipskiej połączonej niewątpliwie z okazjonalnymi darami:

²⁶ Stela umieszczona w jednej z 6 świątyni w Tebach opiewa zwycięstwo faraona nad Libijczykami odniesionego w 5 roku jego panowania. Zawiera ona napisy 28 linii, wśród których linie 26–27 są najważniejsze, por. J. H. Breasted, dz. cyt., par. 602–617, Anet, kol. 377–378, F. Petrie, *Six temples at Thebes*, London, 1896, s. 11–13. W świetle czasów opisywanych przez Biblię nazwa *Izrael* nie może oznaczać skonsolidowanego, centralnie zarządzanego państwa, ponieważ takowe jeszcze wówczas nie istniało. Jeżeli zatem przyjąć okres osiedlania się Izraelitów w Kanaanie na czas kampanii Merenptaha, o której zresztą ani słowa w Starym Testamencie, to zwycięstwo faraona można zaliczyć do prób podporządkowania sobie jeszcze jednego ludu zamieszkującego teren Palestyny. Inną możliwość podaje J. Briend, M.-J. Seux, godzą się na opinię, iż *Izrael* nie oznacza jednego narodu, ale jakąś bliską grupę semicką sedentarną, która mogła zjednoczyć się z plemionami przybyłymi z Egiptu, co stałoby się podczas odnowienia przymierza w Sychem, jeśli wziąć pod uwagę tekst Joz 24, por. J. Briend, M.-J. Seux, dz. cyt., s. 68–67.

²⁷ Oznacza konwencję słowną na określenie ludu zwyciężonego, przetrzebionego, por. J. H. Breasted, dz. cyt., t. 2, par. 605.

*Roku trzeciego, pierwszego miesiąca, piętnastego dnia,
strażnik Baal-roj, syn Sipora z Gazy przybył²⁸,
ten, który miał dwie różne przesyłki dla Syrii²⁹.*

i dalej:

*Roku trzeciego, pierwszego miesiąca, dwudziestego drugiego dnia,
strażnik Tuti, syn Tżekrema z Gazy przybył, w towarzystwie Tzedeta,
syna Szemu-baala³⁰.*

Oba imiona, zarówno *Sipora*, jak i *Szemu-baal*, zostały rozpoznane jako imiona egipskie, co w kontekście sprawowanych funkcji potwierdza obecność wojsk Imperium w Gazie.

6. RAMZES III

Swoim panowaniem w latach 1197–1165 zapoczątkował XX dynastię, która po raz kolejny wzniosła Egipt na wyżyny świetności, choć szybko musiał stawić czoła nacierającym ze wschodu „ludom morza”, prawdopodobnie Fenicjanom³¹. To spowodowało ostateczne osłabienie Imperium. Odnaleziony w 1855 r. w grobowcu Deir-el-Medineh w Tebach papirus Harrisa, pochodzący z czasów faraona, informuje o utwierdzeniu panowania egipskiego nad Palestyną, donosi o zbudowaniu „w Kanaanie” świątyni poświęconej Amonowi³²:

*Zbudowałem dla ciebie tajemniczy dom w kraju Dżahi³³,
wielki jak horyzont niebios, który jest na górze,*

²⁸ Użyty tu czasownik „przybyć” oznacza wędrówkę z Egiptu w stronę Syrii poprzez Kanaan. W następnym tekście wędrówka odbywa się w stronę przeciwną, por. J. B r i e n d, M.-J. S e u x, dz. cyt., s. 66.

²⁹ Egipska nazwa brzmi Kharru, por. ANET, s. 258.

³⁰ Tekst papirusa Anastasi III, 6.1.6, wg A. G a r d i n e r, *Ancient Egyptian Onomastica*, t. 1, Oxford 1947, s. 191.

³¹ Por. W. H a r r i n g t o n, dz. cyt., s. 181–182. „Lud morza” zapuszczał się już wtedy aż do delty Nilu i dopiero zwycięstwo nad nim kampaniach lat 1179–1173 p.n.e., spowodowało zmianę sytuacji na lepszą. Z nich to datuje się zapewne inskrypcja faraona z tekstem: „Zorganizowałem granicę na skraju Fenicji”, co oznacza jakąś wygraną bitwę morską, choć z drugiej strony, także cofnięcie się wschodnich terenów imperium do najbliższego pogranicza Egiptu, por. A. G a r d i n e r, *Egypt of the Pharaohs...*, s. 309.

³² Cały tekst skierowany jest ku czci bóstw Egiptu: Amona z Teb, Re z Heliopolis i Ptah z Memfis w kontekście homagium złożonego przez Ramzesa IV swemu ojcu, Ramzesowi III, por. A. G a r d i n e r, *Egypt of the Pharaohs...*, s. 342. Tutaj chodzi o sekcję 1 tebańską, linia 9 wersety 1–3, por. J. H. B r e a s t e d, dz. cyt., t. 4, par. 151 i 219. O oddaniu faraona bóstwu Amon-Re, zob. A. G a r d i n e r, tamże, s. 309–316.

³³ To egipska nazwa Fenicji, por. J. G i b s o n, art. „Journal of Near Semitic Studies”, (JNES) 1961, 20, s. 218. Według inskrypcji fasady świątyni Ramzesa III w Medinet-Habu, podczas kampa-

*nazwany: Dom-Ramzesa-Pana-Heliopolis-L.-P.-H.-w Pekanan,
jako własność twego imienia.*

W nieco dalszej sekcji listu „Kanaan” jest wymieniany w towarzystwie miast regionu: Rafią i Szaruhen³⁴. Chodzi zatem o miasto, nie zaś o kraj Kanaan, tym bardziej, że sam kraj nazwany jest tu *Dżahi*.

Ostraka z Deir-el-Medineh są interesujące jeszcze z tego powodu, że w kontekście pozdrowień przesłanych przez niejakiego Ipwę, pisarza z garnizonu w Gazie, do swego superiora w Tebach, informują o kulcie kananejskiej bogini Anat w mieście. Jest to bodaj pierwsza wzmianka o kulcie tej bogini w mieście granicznym Egiptu:

*Inne zawiadomienie memu [panu]: ofiary, które kazaleś
mi dowieźć na święto Anat z Gazy [przybyły] w calości³⁵.*

Nie wiadomo tymczasem, z jakiego okresu pochodzą owe dane na temat religijności ówczesnych mieszkańców Gazy.

7. PAPIRUS ANASTASI

Według niektórych badaczy, datowany na okres XXII dynastii dokument w swej sekcji I, 27, 7–8 naświetla geograficzne położenie Gazy³⁶:

*Rafia, jej droga jak jest [długa?],
jest ona do zrobienia wielkości jednego aura³⁷,
idąc aż od Gazy³⁸.*

Tekst daje jasno do zrozumienia, że dla ewentualnego czytelnika Gaza i jej położenie nie stanowi problemu.

nii w 1172 zdobył on kraje Hetytów, Amurru, Szadran, Teleker, Szasu, Etrusków i Filistynów, co w świetle ówczesnych wypadków wydaje się sporo przesadzone, por. A. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs...*, s. 317.

³⁴ Por. biblijny odpowiednik tekstu w Joz 19, 6. Tymczasem o pewnej konfuzji pisarzy egipskich świadczyć może pochodzące prawdopodobnie z okresu XXII dynastii pismo na statuetce pewnego kupca o imieniu Pedeset przebywającego w Syrii, który określa siebie jako kupca „z Kanaanu i Filistei”, co w takim zestawieniu oznacza raczej kraj niż miasto, por. JEA, 1939, 25, s. 30–33.

³⁵ Por. B. Grdseloff, *Les debuts du culte de Rechef en Egypte*, Le Caire 1942, s. 37; także *Lexicon der Agyptologie*, kol. 382.

³⁶ Por. R. Givon, *Les Bedouins Shosu...*, s. 57

³⁷ Dystans długości ok. 10,5 km według analizy z innymi papiirusami.

³⁸ Tekst por. F. Chabas, *Voyage d'un Egyptien en Syrie, en Phenicie, en Palestine, etc. au XIV siecle*, Paris 1866, s. 292.

Podane w niniejszym artykule źródła egipskie nie wyczerpują rzecz jasna problemu historycznej wartości Gazy. Stanowią one jedynie część tego dziedzictwa, które historia nam zostawiła, a które jest jeszcze do wyświetlenia przez archeologię. Pozostaje ponadto do zbadania cała literatura Mezopotamii, Asyrii oraz Babilonu, później zaś Persji i Grecji Aleksandra Wielkiego na ten temat. Takowa również istnieje. Niemniej jednak zebrane dokumenty egipskie tylko ukazują, jak duże znaczenie tak wielkie imperium jak Egipt przykładało do małego skrawka ziemi, jakim był region Gazy. Potwierdza to wielokrotnie już sprawdzoną prawdę, że nie wielkość terytorium stanowi o jego wartości, lecz jego strategiczne położenie. W obecnych czasach zarówno Izrael, jak i odradzające się państwo palestyńskie nie zapominają o tym.

LITERATURA

- Albright J., *A Prince of Taanach in the fifteenth Century BC*, BASOR, 1944, 94, s. 12–27.
Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, ed. J. Pritchard, New Jersey 1950.
Atlas de la Bible, Sator, Cergy-Pontoise 1986.
Barucq A., *Hymnes et prières de l’Égypte Ancienne*, Cerf, Paris 1980.
Briend J., M.-K. Seux, *Textes du Proche-Orient ancien et histoire d’Israël*, Cerf, Paris 1977.
Breasted J. H., *Ancient Records of Egypt*, t. 3, University of Chicago Press, Chicago 1960.
Bright J., *A History of Israel*, London 1968.
Chabas F., *Voyage d’un Égyptien en Syrie, en Phénicie, en Palestine, etc. au XIV siècle*, Paris 1866.
Colbi, P., *Histoire tourmentée d’une ville tourmentée: Gaza*, [w:] *La Terre Sainte*, Jerusalem 1990.
Foulkner R. O., *The wars of Sethos I*, JEA, 1947, 33, s. 34–39.
Gardiner A., *Egypt of the Pharaohs*, Oxford 1960.
Gardiner A., *Ancient Egyptian Onomastica*, t. 1, Oxford 1947.
Giveon R., *Les Bedouins Shosu dans les documents égyptiens*, Leiden 1971.
Giveon R., *Toponymes ouest-asiatiques à Soleb*, VT, 1964, 14, s. 247.
Grdseloff B., *Les debuts du culte de Rechef en Égypte*, Le Caire 1942.
Harrington W., *Nouvelle introduction à la Bible*, Seuil, Paris 1971.
Kees H., *Die religiöse Krise der Amarnazeit* [w:] *Der Götterglaube im Alten Aegypten*, MVAG 45, Leipzig 1941.
Lalouette C., *L’Empire des Ramsès*, Paris 1985.
Lexicon der Ägyptologie, ed. VI, Wiesbaden 1986.
Malamat A., *Campaigns of Amenhotep II and Tutmose IV*, [w:] *Seria Hierosolymitana* 8, Jerusalem 1961, s. 218–231.
Moran W., *Les lettres d’El Amarna*, Cerf, Paris 1987.
Petrie F., *Six Temples at Thebes*, London 1896.
The Lion Encyclopedia of the Bible, Inter-Versity Press, Leicester 1985.
Vaux de R., *Les institutions de l’Ancien Testament*, t. 1, Cerf, Paris 1961–1963.

GAZA DANS LES SOURCES HISTORIQUES DE L'ANCIEN EGYPTE

Résumé

La zone Gaza joue un rôle important dans la politique contemporaine. L'importance de ce morceau du littoral, qu'on se disputait depuis toujours, fait l'objet de cet article. L'auteur puise dans les documents historiques de l'Ancien Egypte. À la lumière de ceux-ci, la riche et difficile à reconstruire l'histoire de Gaza, se révèle encore mieux.

Sans cette esquisse basé sur les documents historiques, il est impossible d'apprécier les valeurs de cette zone de la Côte, aussi bien que son histoire mouvementée aujourd'hui et jadis.